

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

ROBERT MENASSE ÉS ULRIKE GUÉROT

Európa választása

MENASSE, Robert

A regény kora
Jelenkor, 1995

Kiűzetés a pokolból

Ulpius, 2008

„A történet rövid,
de örök”Magyar Lettre
Internationale, 34„Az éhínség telének
vége”Magyar Lettre
Internationale, 66

„A boldogság szaga”

Magyar Lettre
Internationale, 73

Gyalázatos, nevetséges kísérlet járja be Európát, kikelvén a tömegsírokból: a nacionalizmus kísérlete. Nem kísérlet ő, csupán szeretne az lenni. Csak egy régi, kopott lepedő, amit magára dobott a csalódott és hatalmát veszített polgárság, hogy legalább a hatalom bódulatát érezhesse: kísérletként ijesztgetheti a politikai elitet. És az, ahelyett, hogy lerántaná a leplet, részt vesz a játékban. Nos, ez az igazán ijesztő most, az európai választások előtt.

Orvos helyett sírásót?

Több mint hatvan éve az európai nemzetek tudatosan, tervszerűen és közösen belefogtak, hogy kialakítsák a nacionalizmus utáni korszakot. Azért jutottak erre a következtetésre, mert a nacionalizmus a legnagyobb emberiség elleni bűnhöz és Európa porig rombolásához vezetett. Ráadásul azt is tapasztaljuk ma, hogy a gazdaság és a globalizáció minden nemzeti határt elmos, és olyan drámai válsághelyzeteket okoz, amelyeket nemzeti politikával nem lehet megoldani. A történelem tanulságai és a mai tapasztalataink ugyanoda vezetnek: csak a közös, nemzeteken átnyúló politika képes alakítani és rendezni dolgainkat, amelyek más-különbömből, bünt és nyomorúságot szülnék. A nemzetállam meghaladása nem utópia, hiszen aligha nevezhető utópiának valami, ami évtizedek óta konkrét helyen, konkrét lépések során fejlődik, és valódi tapasztalatokkal szolgál. Azokat kell a negatív utópiák hívének tekintenünk, akik ebben a folyamatban nem vesznek részt, sőt, meg akarják állítani, és a legkomolyabban azt hiszik, hogy a történelemből csak úgy ki lehet lépni.

Ha mostanában belehallgatunk egy-egy Európáról szóló konferenciába, újra és újra azt halljuk, hogy Európa egy meddő ellentmondás foglya: az EU mai rendszerében, az európai politika intézményi gátjaival küzdve, a nemzeti érdek fikcióját állandóan figyelembe véve nem lehet megoldást találni az olyan problémákra, mint például az euró túlélése. De a rendszer éppen ezek miatt a gátak miatt nem reformálható meg könnyedén. Ahol a politikai megoldások nem jutnak érvényre, ott a technokrácia uralkodik, és nemcsak a polgárok elégedetlenkednek, de a brüsszeli hivatalnokok is, akik már egy ideje nem csak a színpad mögött suttogják, hogy az EU már nem sokáig működőképes, és Európa régés-rég a dezintegráció felé tart.

Az európai parlamenti választások előtt minden közvélemény-kutatás azt mutatja, hogy a választók tömegesen vándorolnak át a jobboldali, populista, nacionalista, EU-ellenes pártok táborába. Nem csoda. Hiszen az állam- és kormányfők, miniszterek, a centrum állítólag EU-párti vezetői és a vezércikkek is azt szajkózzák, hogy meg kell védeniük Európában a nemzeti érdekeiket és sajátosságaikat, de a polgárok azt látják, hogy az egész rendszer csikorog és akadozik, és ebben a formájában nem működik. Ebből aztán arra a következtetésre jutnak, hogy ezek a politikusok nem elég erősek és kitaratók, hogy megtegyék, amit prédikálnak, azaz a nemzet ügyét szolgálják, ezért a még radikálisabb nacionalisták felé fordulnak. Az európai politika képmutató papjait elküldik, és az orvos helyett a sírásót küldik a beteg ágyához!

A nacionalizmus romba döntheti

Európát

Egyetlen európai állam, egyetlen euró-övezetbeli ország sem virágozhat Európa és az euró ellenében. De az mindenesetre lehetséges, sőt, bizonyított, hogy a nacionalizmus romba döntheti Európát. Ettől éppen semmi sem lenne jobb. Végül, mikor minden nemzetállam szociális otthonná válna, még a szuverenitás is odalenne.

Az euró, az első modernkori nemzetek feletti valuta bevezetése merész döntés volt ugyan, de sokkal inkább logikus és ezért helyes következménye a gazdasági folyamatoknak: a belső piac kialakulása, a nemzeteken átnyúló értékteremtés és a globális pénzmozgások pontosan erre mutattak. Az euró az európai jólét garanciája és az európai szuverenitás letéteményese a globalizált világban. De a nemzetállami struktúrák meghaladása nélkül az euró nem tud fennmaradni. Mert az euró egy nemzetek feletti valuta nemzetek feletti demokrácia nélkül. Emiatt beteg ma Európa. Ez a magyarázata, hogy „Európának” jó az euró, de az európai többségének egyre kevesebb euró van a zsebében vagy a bankszámláján. Összeurópai demokrácia nélkül nincs igazságos elosztás, legfeljebb méltánytalan segélyek csordognak a leginkább becsapottaknak. A következő évtizedek feladata ezért az, hogy az eurozónában megteremtjük a poszt-nacionalista demokráciát. Amit kerülnünk kell: hogy a szolidaritás eszméje a nemzetállamiság és a nemzeti szuverenitás elavult fogalmaihoz kap-

csolódjon. Minden gondolkodó ember tisztában van az európai demokráciadeficittel. De ha nem kezdünk végre öntudatosan és konzekvensen vitatkozni arról, milyen legyen és hogyan fogalmazódjon meg az új európai demokrácia, akkor a kritika lehetőségét ráhagyjuk az EU-szkeptikusokra.

A nagyobb falatok megakadnak a nemzeti kormányok torkán

A történelem összes demokráciamodellje társadalmi és gazdasági kontextusának megfelelően alakult ki. Akár megváltoztak a gazdasági és társadalmi körülmények, akár meghaladottá váltak, az adott demokráciamodell is eltűnt velük együtt. Senki nem vágyik ma például az antik demokráciamodellre, akármilyen lelkesítően is meséltek róla az utolsó ógörög tudósok – mert senki nem kívánja vissza a rabszolgatartó társadalmat. De hiába múltak ki és tűntek el a demokrácia formái újra meg újra, mindig új modelleket találtak és harcoltak ki, amelyek mindig az új körülményeknek feleltek meg. Ezért fognak megbukni a nemzetállami demokráciák is. Minél hamarabb hozzászokunk e gondolathoz, annál jobb lesz a jövőnk – és a gyerekeink jövője.

Mert a demokrácia nemcsak az intézményeinek formális funkcióiban mutatkozik meg, hanem legfőképp abban, hogy polgárainak politikai részvételét biztosítva ezek az intézmények képesek az adott körülményeknek és kihívásoknak megfelelni, azokba beavatkozni. A globális gazdaság és információs háló objektíve megköveteli egy működő demokrácia kialakítását. A nemzeti demokratikus kormányok nem csak bizonyítottan képtelenek ezeket igazságosan alakítani, de, ahogy láthatjuk, minden józan megfontolás ellenében képesek pillanatokra megállítani ezeket a folyamatokat. Ám a nagyobb falatok, mint a transzatlanti szabadkereskedelmi megállapodás esete mutatja, megakadnak a nemzeti kormányok torkán, és a nemzetközi konszernek érdekei előtt fejet hajtanak, hogy aztán egy legális, noha demokratikusan illegitim parlamenti többség segítségével ezt a főhajtást még szépen ki is magyarázzák.

A politikamentesség fogalma, ami egyre több embert ragad magával, szintén porhintés. A valóságban pusztán elégedetlenség, amivel a politikai elitnek meg kell küzdenie. Miért reagálnak erre a problémára ilyen hazug módon, miért tüzelik még inkább a csalódottságot, olyan populistaként, aki népszerű(tlen)-ségében hiába próbál a népszerű populistákkal versenyezni? Ebben mutatkozik meg az európai demokrácia nagy rend-

szerhibája. Amíg azokat a politikusokat, akik európai felelősséggel bírnak, csak nemzeti keretek között választjuk, azoknak túlélésük érdekében meg kell felelniük hazai választóiknak, és az európai kontextusból eredeztetett nemzeti előnyöket kell ígérniük.

De a nacionalizmus nyelvét a nacionalisták tudják a legjobban beszélni, és hitelesebbek is, mert őket látszólag nem érintik az európai rendszer torzulásai. Így aztán a rendszer kitermeli a nemzeti politikai elitek és a nacionalisták ostoba versenyfutását, ami megakadályozza, hogy az embereket magával ragadja az európai demokrácia gondolata, valamint gátolja annak belátását, hogy nem az EU bűne a nemzetállamok bukása, hanem a nemzetállamok bűnösek az európai demokráciadeficitben.

Hogy miként alakítjuk annak a másik, nemzetek feletti, demokratikus Európának politikai, gazdasági és kulturális életét, arról kéne végre beszélgetnünk. És meg kéne mutatnunk, hogy ez a másik Európa nem oka a demokráciánk fenyegetettségének, hanem éppen ellenkezőleg: maga a megoldás.

Ma, amikor a nemzeti határok de facto megszűntek

A képviseleti demokráciákat manapság sokféle veszély fenyegeti, és ez nem csak Európa problémája. Ezek közül csak egy azoknak a nemzeti demokráciáknak a történelmileg szükségszerű eróziója, amelyek még nem váltak fejlett, nemzetek feletti demokráciává. Legalább négy fő problémát különböztethetünk meg:

Elsőként a globális paradigmaváltást, ami szerint a hatékonyság előbbre való a demokráciánál. A politikát alárendeli a hatékony tőkehasznosításnak és nyereségmaximalizálásnak, még akkor is, ha ez az emberek életkörülményeit alapjaiban teszi tönkre. Még ha esetleg demokratikusan legitím is az ilyen politika, ezzel akkor is kibelevünk, üres lözöggá tesszük a demokráciát.

A második a szociális kérdés: a politikai részvételre való elvont jog önmagában nem biztosítja a demokráciát, erre csak az esélyegyenlőség képes. A szociológusok rég tisztában vannak vele, hogy a középosztály bizonyos rétegei, amelyek félnek a lecsúszástól, a haragjuknak és az egyszavas jel-szavaknak hisznek, és ezért saját érdekeik ellenében szavaznak. Ráadásul a szegények már egyáltalán nem is mennek szavazni, mert a legszegényebb egyötöd nem hisz benne, hogy képes befolyásolni a politikát.

A harmadik veszélyforrás az internet politikai ökonómiaja, melynek részei olyan eltorzulások is, mint az

NSA(Nemzetbiztonsági)-ügy, aminek hatását a képviselői demokráciára még nem tudtuk felmérni.

És végül veszélyt jelent az európai fiatalok demográfiailag meghatározott, rendszeres politikai tévesztése. Őket elvesztjük az európai jövőnk alakításában, és így a saját jövőjünkben fognak csalatkozni.

Minden populista európai párt szavazói között a nemzeti átlag felett vannak jelen a 18-25 éves fiatal hangok, mert Orbán és Le Pen, Lucke és Wilders éppen azt a mást ajánlják, ami megtalálja útját a csalódott tömegekhez az európai válságkezelés sivár intézményi labirintusán át, akár a víz csőtörés után, ahogy beszívároga a falakba és lassan rohasztva őket, romba dönti az épületet. Naiv dolog volna azt hinni, hogy Marine Le Pen népszerűsége majd gyorsan visszaesik a mai 25%-ról 6-8%-ra, csak azért, mert Franciaország majd valamikor 1%-kal több növekedést produkál. Amíg Európát nem tudjuk elmesélni, az emberek a nemzeti mesemondókra fognak hallgatni, és ezekben a mesékben fognak azonosulni alkalmas hőseket találni.

A „több Európát” azonban lerágott csont, a „jobb kommunikációt” gyámoltalan elképzelés, amikor a politikai elit nem képes elmagyarázni, mit is jelent a több Európa, és retteg attól, hogy hitelesen képviseljen egy innovatív, konzervens, a nacionalizmust meghaladó politikai koncepciót. Észre sem veszik, hogy végleg hitelenné teszik az európai gondolatot, amikor hordószónoklataikban lelkes európainak nevezik magukat: mert ki akar egy olyan jövőt, ami a politikusok hangulatgömbjének terméke?

A digitális forradalom pillanatában, amikor az internet határozza meg a kulturális interakciókat, az ember újfajta felfogását (avagy algoritmusokba transzponálását) és az emberi cselekvések sebességét, abban a korban, amikor minden határtalanra vált: a pénzügy, a gazdaság, avagy a termelési lánc, az energiaellátás, az ökológiai problémák, a cyberspace – éppen ekkor az európai diskurzus jobban ragaszkodik határaihoz, mint valaha: az euró megmentésének fiskális határai vannak, az európai polgárok hozzáférése a szociális szolgáltatásokhoz korlátozva van, határokat állítunk a menekültek elé, minden (gondolati) lépésünk elé. Éppen ma, amikor a nemzeti határok de facto megszűntek, amikor a kamionoknak nem kell sorompók előtt vesztegelniük, nincs útlevél-ellenőrzés, a tőke határtalanul áramlik az európai bankok között, a nemzeti kormányok újra, egyre hangosabban követelik az úgynevezett „nemzeti érdekek” megvédését: azaz azt, hogy a polgárokat abban a helyzetben szólítsuk meg, amiben vannak – azaz

a nemzeti nyomorban, avagy, ami egy és ugyanaz, a nacionalizmus nyomorában.

Itt, Németországban, ami nem akar Európa pénztárcája lenni. Itt, Franciaországban, ami nem ért egyet az energiafordulattal. Itt, Nagy-Britanniában, ami ki akar lépni. Mindeközben: az európai polgárokat ultragyors vonatok és fapados légi járatok kötik össze, de összekötik az európai hangyakoztársaság repülő üzletemberei és utazói is. Ez az igazi nemzetek feletti Európa, amelyet már rég szorosán behálóz a nemzetek feletti kereskedelem, a tudástranszfer, rokonságok és kapcsolatok minden válfaja, a közös emlékezet és a közösen elszenvedett katasztrófák elszakíthatatlan szövődékéről nem is beszélve: és Európa '89 után született ifjúsága, amely, ha még nem hagyta el Európát, azt se tudja, mit jelentenek a nemzeti határok.

Túllépni a nemzetállamok korlátozott lehetőségein

Mert a 21. században már nem csak a népről van szó (amelynek német neve <Volk> a törzsi egységből eredeztethető, és egy eskü által összekapcsolt csapatot jelent), meg a polgárokról és a politikai (ön)szerveződés és a regionális önkormányzat fejlődéséről – a nemzetállamok korlátozott lehetőségeit meghaladva. Hiszen ma már nincs olyan probléma, ami megállna a határoknál, de olyan sincs, amit a határokon belül meg lehetne oldani. Az európai népEK köztársaságát kell feltalálni, többes számban. Meg kell szervezni az európai civil társadalmat, és hallatnia kell a hangját az európai rendszerben. A nemzeti diskurzusokat sokrétűvé kell tenni, a vitáknak és a politikának nemzetek feletti fóruma kell legyen. Nincs olyan, hogy német vélemény, mint ahogy francia, finn vagy portugál sincs. Mindegy, hogy az euró válságáról, az energiapolitikáról vagy a krimi helyzetről van-e szó. Vannak franciák, akik az energiaforradalom mellett állnak, míg német energiamegmozgók ellenzik azt. A 20. század első felének mégis az volt a tanulsága, hogy a nemzeti érdek egy olyan fikció, amelynek felmagasztalása és megvédése mérhetetlen sok valódi fájdalomt okoz a félrevezetett, becsapott, védtelen embereknek.

A nemzeti érdekek fikciójához való ragaszkodás a nacionalizmus utáni korban meddő ellentmondásba fullad, és nem képes bölcs szintézist létrehozni, miközben a civil társadalom hangja és a polgárok érdekei nem találhatnak meghallgatásra. A nemzetközi konszernnek ezt persze kihasználják, mind a belső piacok előnyeinek keresztyül, mind az adópolitikát befolyásolva. Kijátsszák egymás ellen a nemzeti kormányokat – ami az európai polgároknak csak a kárára válik. A nem-

zeti identitás szűk celláiba és a szociálpolitika fűzőjébe szorítva foglyokká válnak: nem áll módjukban megvédeni magukat a renacionalizálás anyagi terheitől, ami ellen joggal, de ugyanakkor jogfosztva és esélytelenül láznak. Mindeközben ma gazdag franciák állampolgárságukat belgára váltják, hogy a nemzeti vagyonadót kikerüljék. Nincs ennél szemléletesebb példa a nemzetfogalom kiforgatására!

Fel kell ismernünk, hogy a nemzeti demokráciák ilyenformán már nem, az európai demokrácia pedig még nem tud működni. És ezzel meg is érkezünk 2014 egyetlen fontos kérdéséhez, amelyet minden európai polgár, és nem csak az államok, fel kell, hogy tegyen magának: készek és képesek vagyunk-e létrehozni az egyenlő uniós polgárság alapján egy valóban demokratikus, azaz a nacionalizmust következetesen meghaladó Európát? Készek vagyunk például komolyan megvitatni egy európai munkanélküli biztosítási rendszert, vagy egységes munkajogi feltételeket teremteni, ami a régóta fennálló, az európai termelési lánc produkálta nemzetközi szociális problémákat orvosolja? Az egységes társadalombiztosítás megoldást jelenthetne az euró zóna polgárainak számos problémájára. Készek vagyunk közös adókról és azonos adóalapokról beszélni? Készek vagyunk, mint európai polgárok, azonos és közös keretfeltételeket szabni mindannyiunk boldogulásának, és komolyan venni a jogegyenlőséget mindenki számára? Vagy akarjuk-e tényleg, mint minden világok legbölcsebbike, hogy a német munkanélküliek mint exportvilágbajnokok dicsekedjenek – gyűlölettel eltelve az importáló nemzetek „lusta” munkanélküliei iránt, miközben mind a két réteg problémáját a Londonban adómentesen tanyázó eurómilliárdosok okozzák valójában?

Az euróövezetben egységes gazdasági rendszert látni

Az euróövezet egy gazdasági országvetékedőbe hajszolta magát. Amikor a transzferunió témája előkerül, rendre pénzdó és -elvévő, északi és déli országok kerülnek szóba – sovinszta felhangoktól sem mentesen. Miközben Németországnak nem minden régiója gazdag; és nem egész Görög- vagy Olaszország szegény. Ha megtanulnánk végre az euróövezetet mint egységes gazdasági rendszert látni – hiszen valójában az – akkor sokkal logikusabban és igazságosabban gondolkodnánk ezekről a transzferrendszerekről, amelyek a mindig előnyökben részesülő centrum és a gazdaságilag mindig hátrányosabb helyzetű periféria közti pénzügyi kiegyenlítődet szolgálják; vagy ha nemzetek felett tudnánk gondolkodni a városi és vidéki régiókról, amelyeket ma állam-

határokon átnyúló szerkezeti problémák kínoznak. Ezért aztán az euró zónán belül az export fogalma is félrevezető, mégis ez határozza meg a kereskedelmi egyenlőtlenségről szóló diskurzust. Ahogy Hessen és Brandenburg között is értelmetlen mérni az exportot, úgy a német és spanyol régiók között is az. Amíg az Európán belüli importról és exportról készítenek statisztikákat, addig Európának ugyan lehet, hogy van piaca, de még nem ébredt ennek tudatára. Hiába van 18 államban érvényes egységes valutája, ha a nemzeti gazdasági mérlegek és nemzeti költségvetések határozzák meg, amelyeket a szuverén nemzeti parlamentek szavaznak meg. Ennek a meddő ellentmondásnak az eredménye nem lehet más, csak válság! Az euróövezet rég „belföld”, csak éppen (szociál)politikai értelemben a nemzeti parlamentek és költségvetések szétszabdallják. Az európai munkanélküli biztosítás lenne a megoldás. Ez választ ad a valós változásokra: az alapja az indirekt, országhatárokat átlépő pénzügyi transzferek. Ráadásul megerősítené az európai identitást.

Mivel a nemzetállami alapokat még nem bontottuk le elég konzervens, ezért a mai európai kormányzati struktúrában az egyes európai gazdaságok egymás ellenében lépnek fel produktivitás, export vagy növekedés tekintetében. A hibás konstrukcióban az államoknak részletes makroökonómiai célokat kell teljesíteniük a maguk módján, anélkül hogy az euró zónában meghatároznánk egy ún. „level-playing-field”-et. Például a közös adó- vagy szociálpolitikai szabályozás lefektetésével. Ez így nem működőképes! Az euró zónának át kell térnie a szabályozásról a kormányzásra!

A szabályozásról áttérni a kormányzásra

Amíg az Európai Unió strukturálisan nem változik, igaza van Colin Crouchnak, aki *Poszt-demokrácia* című könyvében azt írja: „You can always vote, but you have no choice.”. Aki az európai választásokon csak nemzeti szavazójogot biztosít, de a nemzeti választásokon megköveteli, hogy belássa a szavazó, hogy érdekeit nemzetek feletti gazdasági érdekeknek kell alárendelnie, az ne csodálkozzon, ha az emberek a választásokat többé nem tekintik a valós politikai részvétel lehetőségének. Aki ma, az európai parlamenti választások előtt a polgárok politikai részvételére esküszik, de a polgár esélyeit és lehetőségeit a széttagolt nemzeti meghatározottságok keretei közé szorítja, aki az európai békét ünnepli, és nem gondol a szociális békére, aki a növekvő jólét jeleit olvassa ki a gazdasági mérlegekből és statisztikákból, míg mi szociális Európát követelünk, ne csodálkozzon,

2014 nyár

ha a választásokon a demagógok ülnek ünnepet. A populistákat a választások eredményei csak még inkább megerősítik. Számukra mindegy, kik lesznek végül többségben az Európai Bizottságban. Az a neoliberális útmutatásoknak megfelelően ugyanazokat a javaslatokat fogja tenni, a lobbisták ott ülnek majd az előszobákban, a Tanács éjszaka dönt majd megint, és homályos lesz, ki felel mindezért, és az európai polgár érdekeit megint elárulják.

Nincs az a PR-kampány, ami az európai polgároknak pozitívan meg tudja mutatni, hogy mit jelent az európai választójoguk, ha az európai demokráciát a lényegtől fosztjuk meg. Így könnyen győznek a populisták, és ha az európai parlamentet elfoglalják – a 3% eltörlése a Weimari Köztársasáéhoz hasonló viszonyokat eredményezhet –, az azoknak a malmára hajtja a vizet, akik mindig is tudták, hogy az EP nem igazi parlament. A „Let's abolish the EP” – nem pusztán brit diplomaták szájából elhangzó mondat, akiknek már most szálla a szemében az EP szerepe és hatalma. A német jogászok is már az EP-n gúnyolódnak, miközben Karlsruhe segített, hogy a német szövetségi parlament egyúttal az egész európai kongresszusává váljon. Olyan politikai botrány ez, amit láthatóan csak a nem németek tudnak kellőképp megérteni.

Eljött a *res publica europaea* ideje

Eljött az óra, az 1832-es Hambachi Ünnepek Victor Hugojának és társainak órája, a *res publica europaea* órája! A független, felvilágosult és egyenlő Európa álma még mindig aktuális, de még mindig nem vált valóra!

Ha Európa még magához tér álmából, akkor tehát az európai *res publica* kialakítása a cél, az európai közösség, európai szolidaritás, értékközösség, az európai polgári öntudat; ki kell alakítanunk a közös történelmünket és a közös jövőnket, és ezáltal ki kell találnunk a politikai Európát az európai kulturális és gazdasági térben. Ez a 20. század tanulsága, amit Európának le kéne vonnia Brüsszelben, ahol az euró megmentésének forgatókönyvét írják, de épp azon vannak, hogy eljuttassák ezt az esélyt. Nem a határok mutatják meg, hogy ki a része Európának, hanem az, hogy ki áll ki az európai *res publica* mellett. Európa ugyanis mindig is egy eszme volt és lesz! Aki ma az európai gondolatot meg akarja menteni, annak kritizálni kell az Európai Uniót, talán el kell fogadnia a teremtő erő romboló aspektusait is, hogy az új Európa megalakulását lehetővé tegye. A mai EU láthatóan – Karlsruhe itt, referendum ott – rendszerszinten nincs birtokában a képességnek, hogy megoldásokkal szolgáljon polgárai számára.

A német-francia Glienicker- és Eiffel-csoport legújabb javaslatai és Thomas Piketty francia közgazdásznak egy politikai unió kialakítására vonatkozó legújabb nagyon meggyőző memorandumai alapján az eurózonának a következő koncepció jelenthetne kiutat, amelybe az EU országai fokozatosan lépnének be: az eurózána közös pénzügyi alap felett rendelkezik, ezen nyugszik az eurózána költségvetése, ami jóval több mint amennyit ma a kohéziós alapba utalnak az európai országok (kb. az eurózána nemzeti össztermékének 3-7%-a). A fiskális újraelosztás egy európai munkanélküli biztosításon keresztül történik, ami egy automatikus stabilizáló tényező. Az európai stabilizációs mechanizmus (ESM) egy európai pénzügyminisztérium előzménye lehetne, amit az eurózána parlamentje, azaz egy parlamentáris testület ellenőriz. Ez jogszerűen tehet javaslatokat és alkothat költségvetést. Így válhatna az eurózána valóban vonzóvá a többi EU-ország számára, amelyek idővel csatlakozhatnak az euró-demokráciához.

Ez erősítené az eurózonán belüli demokráciát is: egy erős európai törvényhozói hatalom állna szemben az európai végrehajtói hatalom nyersebb struktúrájával, ez az intézményi berendezkedés az EU elnökének közvetlen választásával egészülne ki. Az eurózána demokratikus rendszere à la Montesquieu a hatalmi ágak markánsabb elkülönülésének irányában és egy fejlett két kamarás rendszer felé mozdulna el. Aki azt hiszi, ez csak álmodozás, az nézzen csak utána a 2012-es, Európa jövőjéről szóló Westerwelle-jelentésben. Az eurózána állandó elnöke, ahogy a 2013. május 31-ei német-francia indítványban áll, a jövőben európai kincstárnokként, azaz egyfajta európai pénzügyminiszterként szolgálhatna, és ő kezelné az eurózána költségvetését is. Ebben a struktúrában az európai demokrácia kérdése végre horizontálissá válna: európai törvényhozás vs. európai végrehajtói hatalom, és nem lenne több vertikális: nemzetállamok vs. Európa.

Európában a régiók jelentik a történelmi folytonosságot

A Bizottságnak európai kormányá kell válnia, ahogy már 1994-ben leírta Schäuble és Lamers, és el kell választani a (semleges) versenyjogi funkcióit a politikai funkcióitól. A bizottságot minisztériumokra kell felosztani (és méretét egyúttal csökkenteni kell), amelyek a mai biztosok hatásköréből fejlődhetnek ki: egy külügyminisztérium (a mostani Európai Külügyi Szolgálat), egy kereskedelmi minisztérium, egy fejlesztésügyi minisztérium, egy mezőgazdasági minisztérium, egy energiaügyi minisztérium, egy virtuális

média minisztérium stb. Csak így lehetne a politikai döntésekhez átláthatóan felelősöket rendelni. Az egyes „minisztériumok” leképezhetnék az Európai Parlamentben regnáló koalíció összetételét, a politikai irányvonalak világosak lennének, nem úgy, mint ma, amikor minden biztos egyszerűen a nemzetének a képviselője, aki szakadatlanul ellentétbe kerül a „nemzeti érdekekkel”, és ezért a biztosok javaslatok többségét a polgárok antidemokratikusnak érzik.

Röviden: készek vagyunk a francia forradalom nagy, európai, történelmi értékeit komolyan venni, ami nem kevesebb, mint: szabadság, egyenlőség, testvériség? Készek vagyunk az európai demokrácia segítségével végre valódi egyenlőséget teremteni, egyszóval meghalni az egyenlőtlen méretű és hatalmú nemzeteket, amelyek az európai polgároknak nem biztosítanak egyenlő esélyeket? Európában a régiók jelentik a történelmi folytonosságot, a nemzeti határok mindig változtak, térképre rajzolt véletlenszerű vonalak. Az európai régiók nagyjából azonos méretűek: ideális közigazgatási egységek, amelyekben a polgárok a szó legjobb értelmében szuverének, azaz azonos összeurópai keretfeltételek mellett a saját, megszokott kultúrájuknak és mentalitásuknak megfelelő módon szervezhetik meg a társadalmi életüket és politikai részvételüket. Ezeket a régiókat egy erős európai köztársaság fogja össze: ez lehetne az igazi európai történet, amit a fantáziátlan pragmatikusok hiába keresnek.

Hogyan fogjunk bele az európai újragezdesbe

A történelem többnyire *par default* esik meg, nem pedig nagy alkukon keresztül. De legfőbb ideje elgondolkodnunk, hogyan változzon az európai gondolat a 21. században, és hogyan fogjunk bele az európai újragezdesbe, ha az eddigi rendszer végleg kimerül. A következő, 2019-es EP-választások előtt összeülő európai alkotmányozó gyűlésben reménykedhetünk: ezen a gyűlésen az európai polgárok a választott nemzeti képviselőjüket megkerülve, egy jól kigondolt képviseleti rendszeren keresztül közvetlenül vehetnek részt. Így az európai *res publica* kialakítása valóban civiltársadalmi eseménnyé válhat.

Még ha ebben az évszázadban a nagy robbanás, ami a történelem során mindig jelzi a korszakok közti határt, remélhetőleg elmarad is, nem kétséges, hogy a régi Európa lassú széthullása már rég elkezdődött, míg az új Európa, ami régóta valóság sok-sok európai polgár fejében, érvényes, időtálló alkotmányra vár.

GYÖRI HANNA FORDÍTÁSA

TUDOMÁNY A SOROK KÖZÖTT

Science in Fiction sorozat

A sorozat eddig megjelent kötetei

kedvezményel kaphatók a

www.typtotex.hu oldalon

TANJA PETROVIĆ

Európáról gondolkodás nélkül – Neokoloniális diskurzus a Nyugat-Balkán körül

„Európa úgynevezett egyesítését láthatólag gondolkodás nélkül viszik végbe”, írta Jelica Sumić Riha és Tomaz Mastnak 1993-ban a *Filozofski vestnik* c. folyóiratban^[1]. Kritikus hozzáállásukat mindekelőtt a volt Jugoszláviában történt véres események váltották ki, melyeknek Európa nem tudta elejét venni, többek között azért, mert nem támogatta eléggé a Jugoszlávia demokratizálására irányuló törekvéseket. A következő években elsősorban az akadémikus körökből bírálták az EU-intézményeket és az EU-val kapcsolatos nemzeti vagy nemzetek feletti szinten folyó diskurzusokat. Ezzel szemben az EU-hoz kapcsolódó két legharsányabb diskurzus – a politikai és média-diskurzus – továbbra is híján maradt a komoly reflexiónak.

Mostanában „Európa” fogalmát vagy eszméjét majdnem teljesen azonosítják az EU-val; az EU-tagság a legfőbb eszköze a kontinens új szimbolikus geográfiája alakításának. Azok az országok, akik már bent vannak az EU-ban, bevehetik vagy távol tarthatják a többieket, míg azok, akik „már úton vannak Európába”, vagy akiknek semmi esélyük az EU-tagságra, ki vannak hagyva. Mitja Velikonja ezt a diskurzív gyakorlatot, amely Európa és az európaiság fogalmát az EU-val azonosítja, az új eurocentrizmus „eredendő bűnének” nevezi: „Az egyszerűség, a rövideg vagy a jó hangzás, elokvancia (EUlokvancia?) kedvéért a két fogalmat egyszerűen megfeleltetik egymásnak – az EU, a politikai és gazdasági egység kisajátítja magának az egész kontinens földrajzi és történelmi nevét.”^[2] Ebben a folyamatban magának az EU-csatlakozásnak a processzusa „mintegy azt demonstrálja, hogyan lehet nem-európai országokat európaivá alakítani.”^[3]

Mit árulhatnak el nekünk ezek a diskurzusok a mai Európa jellegéről? És hogyan tükröződik Európának ez a szimbolikus geográfiája a „Nyugat-Balkánnak” nevezett térségben, ami nagyrészt a volt Jugoszlávia területének felel meg?

A Nyugat-Balkán mint a koloniális Másik

A mai európai identitás keresés legyen bármilyen intenzív, és bármilyen komolyan veszik is ezt a feladatot, történelmi perspektívából nézve ez az eszme viszonylag új: az „Európa” nevet a 15. század közepéig alig használták, és nem volt különösebb súlya.^[4] Csak a 15. század közepén, Konstantinápoly 1453-as oszmán meghódítása után kezdett „Euró-

pa” fogalma úgy működni, mint „a Nyugat közös lelkiismeretének hordozója”, mint a hódító török ellenség feltartóztatásának bástyája. Ma „nem tudván többé felidézni a kommunizmus fenyegetését, a fejlett Nyugat az iszlámban talált magának egy újabb mumust”^[5]. Ugyanakkor – és ezt is hangsúlyozni kell – Európa már bevett (gyarmati, szemita, kelet-európai) „Másikjai” nem sokat vagy éppen semmit sem veszítettek a „másságukból”.

A Balkánról mint egy belső vagy „fél” Másikról kialakult kép különleges szerepet játszik abban a kontextusban, amelyben egyes európai országok tagjai az EU-nak, mások pedig igyekeznek megszerezni ezt a státuszt. Egyfelől a Nyugat-Balkánt Európa részének tekintik földrajzi, történelmi és civilizációs értelemben is, (ahogy ezt az európai és a helyi politikusok is hangsúlyozni szokták), bár még rengeteg a tennivalójuk, mielőtt „európaivá” válhatnak. Másfelől ezen a kétértelmű téren belül, „ahol egyes országok európaisága adva van, míg másoknak meg kell érte dolgozniuk”^[6], a nyugat-balkáni országok EU-csatlakozásáról folyó diskurzus ideális terepnek látszik egy új európai orientalizmus kialakulásához.

Ennek az új orientalizmusnak a kialakulásához vezető folyamatnak a jobb megértéséhez érdemes a történelmi örökség analitikus fogalmát alkalmazni. A történelmi örökség a tradíciótól eltérően nem a múlt bizonyos elemei tudatos összeválogatásának az eredménye, „inkább „magában foglal mindent, ami ránk maradt a múltból, akár tetszik, akár nem”^[7]. A történelmi örökségen nem lehet változtatni, de meg lehet idézni vagy lehet leplezni, lehet dicsőíteni vagy tabuvá tenni a jelenbeli törekvésektől függően. A kolonializmus mint a nyugat-európai társadalmak történelmi öröksége az EU egészének is történelmi örökségévé vált. Bár ez az európai történelemnek egy sötét korszaka, az európai politikusok manapság nyíltan utalnak társadalmi gyarmatosító múltjára. A Nyugat-Balkán esetében a koloniális viszonyulás újratemelődése a Balkánról mint felügyeletre és külső irányításra, az európai hatalmi központokból érkező állandó segítségre szoruló perifériáról hosszú ideje kialakított és megszilárdult képből jelentkezik. A politikai diskurzusban a nyugat-balkáni országok EU-csatlakozási folyamatát nemcsak úgy állítják be, mint mélyreható átalakulást: ahhoz, hogy ezt az átalakulást végre tudják hajtani, mindvégig segítségre és irányításra van szükségük. Ez a „gyám-

kodás” azt fejezi ki, hogy ez a régió „az evolúciós skála egy alacsonyabb szintjén” van, hogy „magától nem tud előbbre jutni, külső vezetésre van szüksége ahhoz, hogy vissza ne csússzon a múlt hibáiba”^[8].

Azt a koncepciót, hogy a Balkánon nélkülözhetetlen egy ilyesfajta gyarmati adminisztráció a béke fenntartása és az egész európai kontinens fejlődése érdekében, sűrűn visszhangozta cikkek, esszék sora és az egész áttudományos szakirodalom a 90-es évek folyamán.

Robert Carver szerint^[9] az egyetlen megoldás a szakadatlan zavargásokra Albániában „az európaiak által rájuk kényszerített rend és iparosodás”, és azoknak „a legfelső hatalmi centrumoknak” az újbóli életbe léptetése, amelyek „a régi gyarmati időkben” működtek. Robert Kaplan, a *Balkan Ghosts* c. munkájában^[10], amit manapság az explicit balkanizmus példaként szoktak idézni, kijelenti, hogy „csak a nyugati imperializmus – bár kevesen szeretik így nevén nevezni – képes most egyesíteni az európai kontinentet, és megmenteni a Balkánt a káosztól”. A 90-es évek elején Michael Ignatieff a nagyhatalmak távol maradásában látta a balkáni konfliktus okát, és hozzátette, hogy „a Balkánon a populáció magára van hagyva olyan nagyhatalmi döntőbíró nélkül, akihez fordulhatna. Nem csoda, hogy amint nem voltak tovább erősebb kezek által megzabolázva, rögtön egymásnak estek régi elintézetlen számláik rendezésére, amiben eddig megakadályozta őket a birodalom jelenléte”^[11]. A *Guardian* számára írott egyik cikkében Julian Borger azt írta, hogy „egy »áldásos gyarmati rendszerre« volna szükség Boszniában egy demokratikus fejlődéshez”^[12].

A „nemzetközi közösség” által előszőr Bosznia-Hercegovina majd Koszovó igazgatásában megnyilvánuló hozzáállás a jugoszláv háború után sok kolonialista vonást mutat, ahogy erre a nemzetközi adminisztráción belüli főbb politikai testületek diskurzusait tanulmányozó kutatók rámutattak^[13]. A „nemzetközi közösség misszióját” kimondottan civilizáló küldetésnek fogták fel, amelynek során a közösség képviselői egy sor intézkedést készítettek bevezetni, hogy megtanítsák a balkáni népeket a demokráciára és a törvénytisztelre. Ez a diskurzus támaszkodni tudott azokra a régóta bevett elképzelésekre a Balkánról, amelyek szerint ennek a régióknak haladéktalanul szüksége volna gyarmati felügyeletre, az EU csatlakozási folyamat által bevezetett új elkülönítési mechanizmusokkal egyetemben.

A demokratizálódás folyamata, amihez egyfajta gyarmati adminisztrációra van szükség, a balkáni országok európaisodásának előfeltétele^[14].

Az új európai kontextus, amelyben a kolonializmus az Európai Unió történelmi örökségévé válik, a gyarmati múlttal nem rendelkező államok politikai elitjét is képessé teszi a koloniális diskurzusok elsajátítására.

Ezt az elsajátítást, amit minden reflektáltság vagy a történelmi specifikumoknak megfelelő „szűrés” nélkül végeznek, jól illusztrálják az EU-politikusok megnyilatkozásai. Alvaro de Mendoca e Moura például, Portugália állandó képviselője az Európai Unióban, 2007 júniusában, közvetlenül az előtt, hogy Portugália vette volna át az EU-elnökséget, úgy nyilatkozott, hogy gyarmati múltja miatt „Portugália külpolitikájának fókuszában az Afrikával való együttműködés áll majd, és az emberi jogokat fogják előtérbe helyezni. Nem söpörhetjük egyszerűen le az asztalról azokat az országokat, amelyek megsértik az emberi jogokat.”^[15] Néhány hónappal később, amikor Szlovénia készült Portugáliától az EU-elnökség átvételére, a *Financial Times* idézte Janez Jansa akkori szlovén miniszterelnököt, aki azt mondta, hogy „Szlovéniát hasonló érdekeltség fűzi ehhez a régióhoz, mint Portugáliát Afrikához”.^[16] Jelko Kacin szlovén Európa-parlamenti képviselő is hasonló párhuzamot állított fel egy volt gyarmati hatalomnak az egykori gyarmatához kötődő érdekei (az adott esetben egy birodalom és volt területe) és Szlovéniának a Nyugat-Balkánhoz kötődő érdekei között, hangsúlyozva, hogy Ausztria úgy viszonyul Szlovéniához, mint Szlovénia Délkelet-Európához.^[17] Az ilyen párhuzamok felállításának egyetlen kritériuma és igazolója az EU-tagság. Az EU-tagság megteremtí a „másság” előállításához szükséges diskurzív minták egy közös arzenálját olyan esetekre, amikor olyanokról esik szó, akik nem tartoznak az egyesült Európához. Ezeket a mintákat rendszerint azok az államok kezdik használni, akiknek nem egyértelmű az „európaisága”, függetlenül attól, hogy tagjai-e az Európai Uniónak vagy sem.

Szlovénia EU-tagsága is centrális szerepet játszik a nyíltan rasszista diskurzusokban. Az ilyen diskurzusok egyik példája volt az az üzenet, amit egy építővállalat intézett a Bosznia-Hercegovinából való idénymunkásokhoz 2008 márciusában azokra a konténerekre kirakva, amelyekben laknak Ljubljana Bezigrad negyedében. Arra szólította fel a munkásokat, hogy tartózkodjanak a rájuk jellemző „kultúra és viselkedés gyakorlásától, ami bizonyos esetekben nagyon nem helyénvaló. Viselkedjenek annak tudatában, hogy jelenleg Ljubljában tartózkodnak, a Szlovén Köztársaság, egy EU-tagállam fővárosában. Mi itt magasabb rendű szabályokat és törvényeket követünk. Ehhez tartásuk magukat.”

TODOROVA, Maria
„A Balkán”
2000, 2000. 7-8

„Ahogy a Balkánt elképzelték”
Magyar Lettre Internationale, 40

„Mi az, hogy történelmi régió?”
Magyar Lettre Internationale, 54

RUPNIK, Jacques
„Európa balkáni tükörben”
Magyar Lettre Internationale, 33

KRASZTEV, Ivan,
KRASZTEV Péter
„Mindig a másik a Balkán”
Magyar Lettre Internationale, 27

FERIĆ, Zoran
„Horvátország térképe”
Magyar Lettre Internationale, 91

PLEŠU, Andrei
„Európai patriotizmus? Akadályok kelet felől nézve”
Magyar Lettre Internationale, 25

Ez a példa magában rejtje a jellegzetes közép-európai sztereotípiát a rendezett környezetről, amit kulturált állampolgárok laknak, akik nem tűrik, hogy valami féle jöttmentek vagy vendégmunkások megzavarják az ő városi idilljüket. Ebben az esetben a „koszos déliek” már nem a volt Jugoszlávia más köztársaságaiból jövő déliek, akiknek a helyzete annak idején a gettósítás és a széles körben elterjedt sztereotípiák dacára is sokkal jobb volt. És ez a csoport nem is a Szlovákiából vagy más kelet-európai EU-tagországozból érkező idénymunkásokból áll, akik egészen más jogi elbírálás alá esnek; ráadásul az alacsony bérek és a nyomorúságos élet- és munkakörülmények nem sok munkavállalót vonzanak ezekből az országokból Szlovéniába (a Szlovénia EU-csatlakozását követő várakozásokkal ellentétben).

A kolonialis minták nyílt megidézése a Nyugat-Balkán országai kapcsán a maga szélesebb, gazdasági összefüggéseiben is vizsgálendő. Míg Ausztria a legnagyobb külföldi befektető Szlovéniában és az egyik legfontosabb befektető a Nyugat-Balkánon, Szlovénia befektetései legnagyobb része Szerbiába irányul. 2007-ben a dél-kelet-európai régió tette ki a teljes szlovéniai export egyhatodát.

A Nyugat-Balkán Szlovénia számára is olyan terület, ahova szakértőket tud küldeni, a legfontosabb piac és „érdekszféra”, a Nyugat-Balkánnal kapcsolatos szakértelem elválaszthatatlan a gazdasági befolyástól, és az ezek mögött meghúzódó beszédmodok és hatalmi viszonyok kölcsönösen erősítik egymást.

Európai kolonializmus balkáni módra

Az orientalizmus diskurzusának egyik fontos jellemzője különösen nyilvánvaló a Balkán esetében, mivel „belső Másiként” ambivalens szerepe abban is megnyilvánul, hogy képes „a kolonialis struktúráról leválva” is működni. Ezért aztán az olyan társadalmak, amelyek ki vannak téve az orientalizálásnak, képesek internalizálni, átértelmezni és módosítani ezt a diskurzust a saját belső elhatárolódásaik céljából és a saját identitásuk alakítása során.

Milica Bakic Haydennek a magát a volt Jugoszláviába „befészkelő orientalizmusra” vonatkozó kategóriája kitűnően illusztrálja azt, hogy az egyes délszláv országok hogyan alkalmazták az orientalista diskurzív mechanizmust arra, hogy úgy állíthassák be magukat, mint nyugati/európai/felsőbbrendű nemzeteket szemben a többiekkel mint keleti/orientális/alacsonyabbrendű nemzetekkel.^[19] Maple Razsa és Nicole Lindstrom kimutatták, hogy Franjo Tudjman elnöksége idején hogyan különböztették meg

magukat a horvátok délebbi és keletebbi szomszédaitól, ugyanazokat a kliséket alkalmazva a Balkánra, amelyeket nyugati politikusok szoktak Horvátországgal kapcsolatban használni.^[20]

Az európai hatalmi központokban az EU-tagországok politikusi és az EU-tisztviselők által a Nyugat-Balkánról kialakított domináns diskurzív mintákat elsajátították és magukévá tették a volt jugoszláv tagországok a saját kölcsönös viszonyaik újradefiniálására. Az EU-tagsághoz közelebb álló országok vezetői azok, akik jogot formálnak az azokhoz hasonló diskurzusok kialakítására, amilyeneknek egy szélesebb kontextusban ők maguk vannak kitéve. 2008-ban, Radovan Karadžić letartóztatása után például Ivo Sanader, az akkori horvát miniszterelnök kijelentette, hogy függetlenül attól, hogy Szerbia megtette ezt a fontos lépést, Horvátország mindenképpen előbb fog bejutni az EU-ba, mint szomszédja: „Reméljük, hogy az új szerb kormány és a szerb elnök megmarad ezen a helyes úton, szurkolunk nekik”, és hozzátette a majdnem elmaradhatatlan paternalista ígéretet, hogy segíteni fognak nekik ebben: „Horvátország támogatni fogja Szerbiát ezen az úton.”^[21]

Amikor Szlovénia megpróbálta megakadályozni a horvát csatlakozásról folyó tárgyalásokat, Sanader kihasználta az alkalmat a jelölt balkáni országok közötti hierarchia hangsúlyozására: „Szlovénia akadályozza Horvátországot az EU-hoz vezető útján, de ha Horvátország is ott ül majd az európai asztalnál, nem fogja ezt a szomszédján megtorolni, nem fog úgy viselkedni Szerbiával, ahogy Szlovénia viselkedik Horvátországgal.”^[22] És ezt követően Vuk Jeremić, a szerb külügyminiszter is kijelentette, hogy „Szerbia kész támogatni Bosznia-Hercegovinát az EU-hoz vezető útján”^[23].

Diszkurzív minták átvétele az EU-tól gondolkodás, szűrés vagy a helyi körülményekre való alkalmazás nélkül jellemző a mai Európán belüli politikai kapcsolatok természetére: az új tagállamok, azaz a volt szocialista országok, amelyeknek „bizonyítani” kellett az európaiságukat mielőtt csatlakozhattak volna az EU-hoz, kénytelenek ezt folytatni már EU-tagokként is; ugyanakkor a tagsággal járó előnyöket, amire számítanak, nyíltan a pusztán gazdasági érdekekre redukálják (a régi és az új tagállamok egyaránt). Amikor az „európai integráció” jelentőségét indokolják választási kampányaik során, a jelölt balkáni országok politikusi arra hivatkoznak, amiről azt remélik, hogy a legerősebben tud hatni a szavazókra: magasabb életszínvonal, gyorsabb gazdasági növekedés, pénzületi EU-támogatások, vízummentes utazási lehetőség és így tovább.

Ez olyan helyzetet teremt, amelyben nem marad tere az olyan dialógusoknak, amelyek arról folyhatnának, hogy Európa polgárai vagy a kontinens különböző részein élő népek hogyan értelmezik az európai értékeket. Az „európaiságról” folyó vita elkerülhetetlenül a nyugati (nyugat-európai, ma EU) dominancia kolonialista diskurzusának foglya marad, és kizárólag az „igazán európaiak”, azaz az EU-n belül élők vesznek részt az artikulálásában. Vannak, akik pozitívan látják azt a tényt, hogy Kelet- és Délkelet-Európa volt szocialista országainak az EU-hoz való csatlakozása még nem a végső bizonyossága az európaiságuknak, úgy érvelve például, hogy „a csatlakozás nem vezetett az új tagállamok teljes beolvasásához” – de úgy látszik, hogy a kibővült Európában jobb eshetőség nyílik az Európával kapcsolatos elképzelések megfogalmazására”^[24].

De az a politikai gyakorlat és a diskurzusok, amelyek az „új Európa” országaiban és azokban folynak, amelyek még csak várnak arra, hogy megszerezhessék ezt a státuszt, nem sok reményt hagynak arra, hogy egy emancipatív jellegű diskurzust lehessen kialakítani az európaiságról. Éppen ellenkezőleg, csak az „igazi Európában” kialakított minták reflektálatlan átvétele folyik, az európaiságról szóló diskurzus itt csak a politikai előnyökhöz való jutás könnyebbik útja.

Lehetőség-e Európa?

Thessalonikiban tartott 1999-es előadásában Étienne Balibar rámutatott, hogy „az európai identitás egésze forog kockán Jugoszláviában és általában véve a Balkánon”. Európának Balibar szerint két választási lehetősége van: „vagy felismeri, hogy a balkáni helyzetben nem egy a keblén melengedett szörnyet kell látnia, az elmaradottság vagy a kommunizmus patológikus »utóhatását«, inkább a saját történelmének egy képmását, és megpróbál szembenézni vele és megoldást találni rá, megpróbálva ezzel saját magát is megkérdőjelezni és átformálni. Csak ez esetben válhatna Európa újból egy lehetőséggé. Vagy pedig nem lesz hajlandó szembenézni saját magával, továbbra is külső akadályként fogja szemlélni a problémát, amit külsőleg eszközökkel kell leküzdeni, amilyen a kolonializálás.”^[25]

A Nyugat-Balkánról folyó Európai diskurzusokba való bepillantás azt mutatja, hogy Európa nem vált jobb lehetőséggé mióta Balibar ezt a megjegyzést tette. Azt is lehetne állítani, hogy éppen ellenkezőleg, az eszközök, amiket arra alkalmaztak, hogy a Nyugat-Balkánt mint Európán kívüli térséget konstruálják meg, egyre inkább explicitté váltak, hogy a felüveget és a kolonializálás mechanizmusainak az alkalmazását még inkább min-

den reflektáltság hiánya jellemzi, és hogy ezeket a módszereket mindenki kezdi alkalmazni, aki most már az EU-n belül van. A Balkán szimbolikus és diszkurzív kolonializálásának a legfőbb gazdasági hasznélvezői éppen azok az országok, akik a leggyakrabban alkalmazzák ezeket a mechanizmusokat: az EU délkeleti határán elhelyezkedő EU-tagországok. Európa egésze számára ez lehetővé teszi, hogy megőrizzen magáról egy önelégült képet, és minden mást, ami kikezdehetné ezt a magáról kialakított imázst, áttolhatnak, átháríthatnak a kívül rekedtekre.

Az ilyen Európa nem képes az önreflexióra. Az ilyen Európában a média a politikusok az európai történelem legsötétebb korszakaira jellemző mintákat követő kijelentéseit visszhangozza. Nehéz az ismétlődés kellemetlen érzésétől szabadulni, dacára annak a mélyen gyökerező felfogásnak, hogy a múlt ismétlődése a balkáni népek problémája, semmiképpen nem az európaiaké.

© L'Espill, Eurozine
KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ Tomaz Mastnak, Jelica Sumic Riha, „Questioning Europe”, *Filozofski vestnik* 2 1993, 7-11.

² Mitja Velikonja, *Evroza – kritika noveg evrocenizma*, Beograd: XX vek, 2007, 17.

³ *Ibid.* 17-18.

⁴ Peter Burke, „Did Europe exist before 1700”, *History of European Ideas* 1(1) 1980, 23-29. idézi Tomaz Mastnak, „Iznajdba „Evrope”: humanisti in vojna proti Turkom”, *Filozofski vestnik* 1/1997, 9-24.

⁵ Gerard Delanty, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, London: Palgrave Macmillan 1995, 150.

⁶ Andrew Hammond, „Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU”, *Westminster Papers in Communication and Culture* 3(3) 2006, 6-26.

⁷ Marija Todorova, „Sta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi”, *Rec*, 73/19 2005, 81-96, 88.

⁸ Hammond, *Balkanism*, 19.

⁹ Robert Carver, *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*, London 1998.

¹⁰ Robert Kaplan, *Balkan Ghosts*, 1993.

¹¹ idézi Hammond, *Balkanism*, 20.

¹² *Ibid.*

¹³ Danijela Majstorovic, „Construction of Europeanization in the High Representative's Discourse in Bosnia and Herzegovina”, *Discourse & Society* 18 (2007), 627-651.

¹⁴ Id Majstorovic, *Construction*, 630.

¹⁵ In: 24ur.com, June 11, 2007.

¹⁶ In: *Mladina*, 4 August 2007.

¹⁷ In: *Mladina*, 14 March 2004.

¹⁸ Kathryn Fleming, „Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography”, *The American Historical Review* 105 (4) 2000, 1218-1233; 1224

¹⁹ Milica Bakic Hayden, „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”, *Slavic Review* 54/4 1995, 917-931.

²⁰ Maple Razsa, Nicole Lindstrom, „Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudjman's Croatia”, *East European Politics and Societies* 18(4) 2004, 628-650.

²¹ In: b92.net, July 28, 2008.

²² In: b92.net, December 19, 2008.

²³ In: b92.net, October 22, 2009.

²⁴ Orlanda Obad, „Imperij kao uzvratanje udarca: predodžbe o kulturni i identitetu u hrvatskih pregovara casa Europskom unijom”, *Narodna umjetnost* 46/2 2009, 111-127; 113.

²⁵ Etienne Balibar, *We, the people of Europe?*, Princeton, Oxford: Princeton University Press. 2004, 6.

CHRISTIAN MORARU

Kétkedő vámpírok Romániából: Alexandru Mușina, avagy az egyetemi regény mint kultúraelemzés

Ahogy Nina Auerbach amerikai kritikus írja *Our Vampires, Ourselves* („Vámpírjaink: önmagunk”, 1997) című könyvében, a vámpír a kultúra nagy témái közé tartozik; ha úgy tetszik, „metatéma”. Azaz bármennyire banálisnak is tűnjék a tömegkultúrának ez a terméke, különösen ikonikus feldolgoásaiban, a vámpír megkerülhetetlen abban, ahogyan egy kultúra meghatározza önmagát. Közélebről, a vámpír témája mind az Egyesült Államokban, mind pedig Közép-Kelet-Európában nagy valószínűséggel a kultúra problémája: az egymással érintkező kultúrák eredetéé, eredetiségé és érintkezése, valamint az ezekből az érintkezésekből származó túlcsoportulásoké, diffúzióké és „transzfúzióké”. A többnyire kihalt, netán egyenesen meghamisított délkelet-európai szájhagyományokat „felelevenítő”, Lugosi utáni hollywoodi apokrifektól az elsősorú népszerűségű *Alkonyat-trilógiájáig* a vámpír nem csupán századokon és kontinenseken átívelő, példátlanul alkalmazkodóképes kulturális alakzatnak bizonyult, de egyedülálló „metakulturális” terrénumnak is. Egyedi alkalmat kínál annak a mélyebb megértésére, hogyan formálódnak és deformálódnak, értékelődnek fel és le a kultúrák, hogyan fejlődnek, mi vitalizálja és revitalizálja őket és mi által nyernek elismerést a világ színpadán. Ebben a vénában folytatva (nem szójáték, nem annak szántam), a vámpírnál nincs semmi triviálisabb. Amikor egy teljes kultúra eltűnik, vagy megszűnik akár befelé, akár kifelé szerepet játszani, az élőhalottak továbbra is ott lézengnek, és sírjukból felbukva időről időre felvetik a kultúra kérdését; amikor egy kultúra már nem létezik, vámpíri meghatalmazottja kitart a kérdésben; amikor a világ nyilvánvalóan nem vesz tudomást egy kultúráról, „marginálálja” vagy „esszencializálja” azt, a vámpír makacsul ragaszkodik hozzá, az illető kultúra két lábán járó mementójává és archívumává válik, vég nélkül megtestesítve azt.

Nepotul lui Dracula („Dracula unokája” [Brașov/Brassó, Románia: AULA, 2012]) című, mesterien megírt regényében Alexandru Mușina román író utal rá, hogy bizonyos értelemben pontosan ez történt azzal a nemzeti kultúrával, amelynek a vámpír állítólagos leszármazottja: a figyelemreméltóan gazdag és sokszínű hagyományt, amely olyan fontos szerepet játszott az európai művészeti-irodalmi modernség születésében, a sors iróniája folytán visszanyesegették, és azonosították ezzel a mítosszal, végül pedig mint ilyet piacostították és árusították ki.

A vámpír tehát immár nem a román kultúra meghamisításának szinekdochéja, exotikus *pars ro toto-ja* és első számú, bár nagyrészt szándéktalan, exportcikke. Ott, ahol egy kultúrából ezen kívül jóformán semmit sem tartanak számon a Karóbahúzó grasszálásainak övezetén túl, ez a férfi (a román nyelvben a vámpír ugyanis majdnem mindig hímnemű) reprezentálja a kultúrát a nagyvilágban, mi több: egyé válik ezzel a kultúrával. Az „autentikusság etikája” nyilván a lefolyóban végzi, amikor – hogy újabb Charles Taylor-címet hívjak segítségül – az elismerés politikája úgy fordítódik le, mint ilyesfajta, végzetes félreismerés, és amikor ráadásul sem a kihalás, sem az elévülés nem elérhető opció. Ahogy Mușina regényében burkoltan céloz rá, hogyha nem annak néznek, aki vagy, illetve akivé válni szeretnél, és ha csupán olyasvalaki lehetsz, akinek a szerepére Bram Stoker óta megszakítás nélkül kiosztanak, akkor egyik lehetőség valóban magadra venni a szerepedet és alakítani egy „túlzásokba menő” előadásban belül, amely képes magát az aktust közönség szemébe vágni. Csupa elhibázott okból „halhatatlannak”, „egyetemesnek”, „eredetinek” és „vonzónak” lenni a kultúra problémája, ugyanannál az oknál fogva pedig a vámpír *raison d'être*-e és ellen-intuitív sansza is, hogy az ellene elkövetett sérelmet ne racionálisan, érvek útján próbálja jóvátenni, hanem egyfajta teátrálisabb logomachia által. Ahelyett tehát, hogy visszautasítaná a rá kiosztott szerepet egy „etikátlan” pseudo-identitásdrámában, amelyben kénytelen-kelletlen lesz teljes kultúrájának kép-viselője, szemérmetlenül megmártózik a véres nemtelenségben és egy duplafenekű performanszban megerősít minket téves elvárásainkban úgy, hogy közben talán még élvezet is lel a dologban.

Talán ez magyarázza, hogy Mușina főszereplője, Florin Angelescu Dragolea (FAD), elvált, kilábalófélben levő alkoholista, a francia irodalom kizárólag Proust elbeszélésszemiotikájára szakosodott adjunktusa a romániai Brașov (Brassó, német lakosainak Kronstadt) Transilvania Egyetemének bölcsészkarán – belemege a játékba, és a híresztelésekre rájátszva lépésről lépésre Dracula vérszívó leszármazottjává válik – ahogy bizonyos értelemben mindvégig az volt. „Draculától”, Havasalföld 15. századi fejlődelmétől, „Vlad Dracul” fiától (akinek neve annyit tesz, mint „a Sárkányrend tagja”) a „Dragolea”-ig („kedves, drága” színónimája, ugyanakkor a „Draculea”,

a „Dracula” középkori névváltozatának paronimája), vagyis a heroikus-félelmetestől az érzelmes-gyöngédig szinte végtelen lehetőségek nyílnak. Ennek ellenére a kulturális-egzisztenciális forgatókönyv – a számunkra elkülönített „narratíva” – körköröségében frusztrálóan kiszámítható. Nem az számít, ami lenni szeretnél és ami valójában lehetsz és voltál is, hanem az, amit mások gondolnak rólad: a mód, ahogyan ők „racionalizálják” a kihívást, amit a te léted jelent számukra – röviden, az azonosság, amivé az ő percepciójuk a te máságotat félreolvasva és kooptálja.

Az itt felvetett probléma nem csupán etikai, hanem esztétikai természetű is. Ahogy Mușina bővebben kifejti egyik levélszerű esszéjében *Scrisorile unui fațan* (*Epistolarul din Olănești*) [Egy fácan levelei (Az olănești-i levélregény)], Chișinău/Kisinyov: Cartier; București/Bukarest: Codex, 2006] című kötetében, a művészet lényegéhez tartozik és legjobban fokmérője a „másikkal” való törődése (51–52). Amennyiben a Gróf a máság *par excellence* megtestesítője, Mușina regénye ezt a definíciót polemikusan és indirekt módon jeleníti meg. Az ördög/Dracula ügyvédjének, egyben Diderot *Rameau unokaöccsének* szerepét eljátszván, a *Dracula unokája* a másik mint az azonos meggyőződés nélküli, ugyanakkor hiperbolikusan túlhajtott visszatérését állítja színpadra. A történetet összefoglalhatnánk úgy, mint a vámpír „coming out”-ját, ha nem járulna ehhez az „outing”, a kiraktaba-helyezés túlhazbó cinizmusa – Dragolea egyeteme ugyanis mindent elkövet, hogy készpénzre váltsa munkatársa hirtelen szerzett hírnevét. A vámpír halványan szürrealista, opera buffába illő feltámadása – egyfajta negatív messianizmus – pontosan az ellenkezője annak a felforgató eseménynek, amit máskülönben meg kellene jelenítenie. Kiárusításra és fogyasztásra készen egy olyan világban, amely Románián kívül és belül egyaránt rátelepszik erre a visszatérésre, és rögvést nyereségesnek vélt közhegyekbe csomagolja őt, a vámpír, alighogy kikelt sírkamrájából, arra ébred, hogy bearázta saját kultúrája éppúgy, mint az ennek a kultúrának fantáziátlanul csupán a „kísértetszerű” látványára, stílszerűen hullarabló-irracionális dimenziójára kíváncsi, „orientalista” képzelgések. A gyarmatosító tekintet félig szórakoztató, félig aggályos paradoxona aligha lehetne ennél nyilvánvalóbb. Ahogy a mindentudó elbeszélő rávilágít, az amerikai populáris média által meghatározott globális képzelet a „vámpír-rögeszme” eredetét tántoríthatatlan makacssággal vezeti vissza a világnak azokra a helyeire, ahonnan ez a kulturális fixáció bizonyíthatóan hiányzik: Romániába, azon belül is Transilvania-Erdélybe (352).

A dolgot súlyosbítandó, a regény cselekményszála párhuzamos ennek a téveszmének a történetével. Mint kiderül, Dragolea valóban Vlad Țepeș leszármazottja és ezt családi dokumentumok is alátámasztják. Az új divat szakállas vica. A progresszióról kiderül, hogy regresszív, a történelmet megtalálják (*temps retrouvé*?) és jelenidejűsítik egy vámpíri performanszban, amely rekordidő alatt válik a „cool” (mára bevett román szó) mércéjévé. Miután felülteti két, erotice mindenre elszánt női hallgatója – Bubu, egy helyi újjazdag lánya, és a Ferrarival közlekedő Lulu, akinek egy arab olajsejk a cukrosbácsija –, a Proust-szakértő lassan valóban azzá válik, ami inkább mások, mint önmaga szemében mindig is volt. „Azzá válni, amik vagyunk”, tegyem hozzá gyorsan, egy alcím Mușina 2011-es, *Sinapse* című esszégyűjteményében (*Sinapsziszok* [Brașov: AULA, 2011, 129–220]) – egyben a romániai filozófiai gondolkodás visszatérő motívuma, amely rögeszmésen küszködik valamiféle „esszencialista” nemzeti „sajátosság” kényes témájával és saját nemzetközi elismerésével, illetve ennek hiányával. Maga a téma, ahogy talán nem fölösleges rámutatnom, a vámpír-tematika meghatározó kiegészítő készlete. Egyrészt a körülötte zajló végeérhetetlen polémia önmagában véve is a kulturális megkésetttség tünete: túl későn érkezik és e kultúra legragyogóbb szellemei lovagol évtizedekkel azután is, hogy az európai kulturális morfológia az ilyesmit végképp félretette, illetve egyszerűen ejtette. Ami máshol már az 1940-es évekre holtvágnak bizonyult, azt a román kultúrfilozófiának az anakronisztikus másodvirágzását élő, E. M. Cioran – Constantin Noica – Horia Roman Patapievici-féle konzervatív-szélsőjobboldali irányú mazochista módon folyamatosan előrángatja halottaiból. Az ebben a szellemben folyó, végtelenített viták a kultúra folyamatos alkonyát leplezik le, egy éjszakai ontológiát, amely mindenestől arra az általános – és erős *ressentiment*-nal súlyosbított – érzületre van hangolva, hogy bármit és bármikor tegyél is, sorsod az, hogy (túl) későn érkezz és (túl) későn figyeljenek fel rád, a nap és a mulatság végén, amikor kihunytak a fények, és neked már csak valamiféle kvázi-posztumusz létmód jut, amit az ismeretlenség, marginalitás, provincializmus, reménytelen lokalizmus, utánzás, derivatív válaszok és társaik jelenthetnek. Még ha meg is jelensz a világ radarján, veled együtt jelenik meg, minden másnál világosabban, történelmi-kulturális „inadekvátságod”. Nem vagy szinkronban, mert diskurzusod rosszul időzített, messzemenően a dolgok „után” érkezik, a nyugati (szak)zsargonok és divatok mimikri-jeként, amelyekkel Mușina a regényében felszabadultan parodisztikus farsangi

MURARU, Christian
„Mircea Cartarescu és a transznacionális román irodalom”
Magyar Lettre Internationale, 72

2014 nyár

mulatságot űz; esetleg nem kevésbé abszurd módon, éppenséggel „idő előtti” – innen a nem kevésbé vitriolos utalások a protokronizmusra, amely a kommunista éra ideológiájának értelmében Románia és a románság – mérhetetlenül fikatív – elsőbbségét jelezte a felfedezések, találmányok stb. történetében.

Miután mindkét időfelfogásban félreolvassák, a szóban forgó kultúrának egyetlen ontológiai választása marad. Valójában ez sem tulajdonképpeni ontológia, hanem Derrida szójátékával élve, *hauntology*. Vagyis az egyetlen megjelenésmód, amely megfelel a szélesebb közlekedés és az import elvárásainak – újabb kényes téma, amelyet Muşina mind esszéiben (pl. a már idézett *Egy fácn levelei*-ben, 64–73. old.), mind a *Dracula unokája*-ban érint –, a világnak a marginalitás stratégiai pozíciójából történő kísértése és „nyaggatása”, ahol az „időszerűtlenség” majdhogynem nietzschei élt kap, az anonimitás pedig „terápiává” lép elő, ahogy a szerző *expressis verbis* javasolja egy másik esszéjében (*Scrisorile unui geniu balnear* [Egy balneológiai zseni levelei], Braşov: AULA, 2007, 64–87). Az anonim, mint feljebb részleteztem, nem más, mint az ismeretlen, a homályra ítél, ugyanakkor a téves okokból (köz)ismert is, akinek a hírneve *de facto* egy stigma. Muşina az utóbbit minden komikus megközelítésmódja ellenére is komolyan veszi. Ami a cselekményt és stílust illeti, a regény abszolút lázadás, igazi szen-

záció még akkor is, ha a szóban forgó stigma obligát genealógiája el is marad Elizabeth Kostova 2005-ös, mázsás kultúrának ritmusától. Végére is Muşina könyve és Kostova bestsellere ugyanazt a témát dolgozza fel újra (történetesen „Drakula kastélya”, Bran – Töröcsvár – 20 perc autóra van Muşina Brassójától), de a két regényt egy mondatban említeni igazságtalan volna mindkettővel szemben, épp nagyon különböző téjeik, illetve a bennük megjelenő irodalmi becsúgy eltérő formái miatt. Míg Kostova nekigyürkőzik és komolyan nekilát kinyomozni a Vlad Ţepeş-hagyományt (mind a valósat, mind a kitalációt) egy népszerű történelmi krimiben, amely sem a témáját, sem pedig elbeszélésmódját nem kívánja problematizálni, Muşina a motívum „ideológiát” töltet egy „egyetemi regényben” bontja ki, amely éppannyira humoros, mint amennyire elgondolkoztató a benne tematizált, szatirikus-bölcsész stílusba ágyazott elméleti-filozófiai vita. A *Dracula unokája* recenzenseit tulajdonképpen éppannyira meghökentette a Bram Stokert kifigurázó játékos csavar, amellyel Muşina egyet fordít a David Lodge (*Changing Places* [Helycsere támadás]) – Don DeLillo (*White Noise* [Fehér zaj]) – Jane Smiley (*Moo*) fémjelzete alműfajon, mint a *roman à clef* struktúra és tágabb értelemben a terjedős, utalásos intertextualitás és önreferencialitás.

Az előbbieken Muşina regényét azért is neveztem mesterinek, mert mindezek

a vonások szembeötlőek, bizonyítják a szerző fölületes regénytechnikai tudását, és nagyszerű olvasmánnyá avatják a *Dracula unokáját*. Számomra a regény legfőbb vonzeréjét azonban kritikai, problematizáló éle adja. A félreértések elkerülése végett: egy fikciós mű szerzőjeként Muşina éppolyan inventívnek bizonyul regényén belül, mint amilyen találó és mély meglátásokra képes kultúrkritikusként regényén belül és kívül. A korrupcióra hajlamos, erkölcsileg ambivalens, önmagát előszere-ttel becsúgy, közép-szerű vámpír-főhős – FAD sajtós étvágya először egy tartár-bírszek-vacsora alatt jelentkezik, amelyre kísértő tanítványai, Bubó és Lulu hívják meg; ezután megy bele a tervükbe, hogy vért áruljon jó jegyeket – nem engedi, hogy komolyan vegyék őt, önmagát még végtetesebben marginalizálja és leleplezi mint antihóstit, ugyanakkor pedig mélyreható kulturális önreflexió terévé válik. A mód, ahogyan a regénynek ezt az intellektuális dimenzióját álcázza, természetesen része Muşina valamennyi elképzelhető elméleti-kritikai diskurzust és lingót érintő, könyörtelen paródiájának, FAD Lacanon edzett szemiotikájától kezdve a kritikai kultúratudásig (*cultural studies*). Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogyan folyik bele a szerző saját kultúrkritikai és -elméleti munkája a regény vérkeringésébe, hogy ismét egy sanda szójátékkal éljek. A regénybeli FAD-t foglalkoztató intézmény bölcsészka történetesen Muşina munkaadója, aki egyetlen oktatóként is

nemzedékének kiemelkedő képviselője, Gheorghe Crăciun-nal együtt a szülővárosukról „brassói iskolának” nevezett kritikai-irodalmi csoportosulásnak alapítója, egyben egy széles kritikus, költő- és prózairói kör mentora (közülük többet, mint a romániai recenziók rendre megírják, be is emelt a regénybe). Visszatérő kijelentései anonimitásról és marginalitásról, arról, hogy mit jelent „provinciálisnak” vagy észre nem vettnek lenni saját országában és a világban, vitatható állításai a recikláló („szemétkuka”) romániai posztmodernről, amelyet diszkrétan leng be annak a bukaresti „szeméttartály-modernségnek” az odörje, amelyről Gregor von Rezzori ír az *Egy antiszemita emlékiratában*, végül pedig a művészetet az „életben-levés” non-imitatív „módjaiként” meghatározó saját költészet- és művészetelmélete (vö. *Paradigma poeziei moderne* [A modern vers paradigmája], Braşov: AULA, 2004, és máshol) – mindezeket, úgy gondolom, aligha tekinthetjük egyszerű egybeszűrésnek. Vajon valóban Muşina alteregója lenne FAD? Ilyen messzire mégsem mennék. Csupán figyelmeztetni szeretnék arra, hogy nem lenne helyes ezt a szellemes, jól megírt és zseniálisan szerkesztett regényt annyira félvállról venni, mint ahogy az csalókan saját témájával teszi. Azzal, hogy a *Dracula unokájának* minden oldalán – nagyon helyesen – jókat szórakozunk, még nem zárjuk ki, hogy a könyvet saját furfangos blöffjei ellenében (is) olvassuk.

MIHÁLYCSA ERIKA FORDÍTÁSA

FOCUS ON CENTRAL EUROPE

READ THE BEST OF ANALYSIS, OPINION, AND ESSAYS SELECTED BY ACCOMPLISHED EDITORS FROM POLAND, THE CZECH REPUBLIC, HUNGARY, AND SLOVAKIA.

VISEGRAD INSIGHT AIMS TO PROVIDE A PLATFORM FOR HIGH PROFILE DEBATE ON PERSPECTIVES OF COOPERATION BY CENTRAL EUROPEAN GOVERNMENTS, BUSINESSES, AND COMMUNITIES, AND THE CHALLENGES THEY FACE.

AVAILABLE BOTH IN PRINT AND ELECTRONIC FORMATS AT VISEGRADINSIGHT.EU

